

Medicina starog Rima: U povodu izložbe rimskih medicinskih instrumenata u Arheološkome muzeju Naronu u Metkoviću

Ancient Rome Medicine: On the Occasion of the Exhibition of Roman Medical Instruments in the Archaeological Museum Naronu in Metkovic

Mario Wokaunn¹, Hrvoje Manenica²

¹Opća bolnica Dubrovnik
20000 Dubrovnik, Dr. Roka Mišetića 2

²Arheološki muzej Naronu
20350 Vid, Metković

Sažetak U ovom radu donosimo pregled osnovnih značajki rimske medicine čiji se odjeci mogu pratiti i na području Hrvatske. Kao polazište rabili smo priče i izložke s izložbe starorimskoga medicinskog i farmaceutskog instrumentarija iz fundusa Arheološkog muzeja u Zadru, održane u Arheološkome muzeju Naronu u Vidu pokraj Metkovića (lipanj - srpanj 2010.). Ekspoziti su pronađeni na području Hrvatske i još jedan su u nizu dokaza o međusobnom prožimanju medicinskih utjecaja na europskome tlu.

Ključne riječi: starorimska medicina, Naronu, Zadar, Metković, Arheološki muzej, izložba, povijest medicine

Summary This paper gives an overview of the basic features of ancient Roman medicine, whose echoes can be traced at the Croatian territory, too. As a starting point we have used the stories and the exhibits from the exhibition of the collection of Roman medical and pharmaceutical instruments of the Archaeological Museum in Zadar, which was held at the Archaeological Museum in Vid Naronu near Metković (June - July 2010). The exhibits have been unearthed in Croatia as one more evidence of the interrelated medical influences on the European territory.

Key words: ancient Roman medicine, Naronu, Zadar, Metković, Archaeological museum, exhibition, history of medicine

Dolina Neretve oduvijek je bila od strateškog značenja, kao idealan trgovački put prema unutrašnjosti Hercegovine, Bosne, ali i jugoistočne Europe. Ušće Neretve jedinstveno je zbog svoje širine i plovnosti tokom cijele godine i za veće brodove – činjenica koja je bila dobro poznata i prvim grčkim pomorcima koji su dolazili svojim lađama do Neretve, o čemu imamo i svjedočanstva antičkih pisaca, a paralelno s time dolazi do nastanka i razvitka Naronu kao grčkog *emporija*, vjerojatno već u V. st. prije Krista (1). Od grčkih pisanih izvora za Naronu je svakako najvažniji Pseudo Skilakov *Peripl*, djelo iz polovice IV. st. pr. Krista. Donosi nam nekoliko važnih podataka o istočnoj jadranskoj obali pa i o području Neretve. *Pseudo Skilak* navodi široki ulaz u Naronu (Neretvu), dakle neretvansko ušće koje je delta i nije nikada bilo problem za ulazak većih brodova. Arheološki nalazi upućuju na postojanje *emporija* u vrhu delte rijeke Neretve (rimski *Naro*, grčki *Naronu*), točno na mjestu gdje

će u posljednjim desetljećima I. st. pr. Kr. biti izgrađen rimski forum kolonije *Naronu* (2).

Naronu: od antičkoga uporišta do muzeja in situ

U vrijeme rimskog osvajanja Ilirika Naronu je bila sigurno uporište rimskim vojskovođama (*Figul*, *Izaurik*, *Vatinije*, *Sulpicije*) koji odatle kreću u pohode na nepokorena ilirska plemena. Nakon Oktavijanova pohoda na Ilirik (35.-33. god. pr. Kr.) vojnički logor *Bigeste* (Humac kod Ljubuškog u susjednoj Hercegovini) imao je ulogu obrane Naronu i ušća Neretve. U vrijeme ranog Carstva, početkom I. st., u Naronu se nalazila vojnička posada. Naronu se dolaskom Rimljana razvija iz *emporija* u naselje, odnosno u grad. U

kasno republikansko doba bila je središte juridičkog konventa (*conventus*), što je značilo da je grad bio administrativni i sudski centar jedne šire regije, koji je obuhvaćao veći broj plemena i naselja. Gradi se forum sa svim pripadajućim građevinama. Ne zna se sigurno je li na rang kolonije podignuta u doba Cezara kao nagrada za pristajanje na njegovu stranu u vrijeme građanskog rata s Pompejem ili se to dogodilo u doba Augusta (27. g. pr. Kr. - 14. g. po. Kr.). Na povezanost Narone s carem Augustom upućuju brojni spomenici, među kojima je velik broj natpisa sa spomenom bogatih oslobođenika i njihovih potomaka koji su obnašali svećeničke službe posvećene štovanju carskog (Augustova) kulta. Najvažniji je Augusteum (hram podignut u čast Augusta i njegove obitelji) izgrađen na forumu u posljednjem desetljeću I. st. pr. Kr., u kojem je pronađen velik broj monumentalnih mramornih skulptura careva i pripadnika njihovih obitelji. Sudeći prema broju natpisa i ostalih spomenika, za Augustove vladavine grad doživljava nagli razvoj.

Javne objekte poput foruma, hramova, teatra i javnih termi imao je svaki veći rimski grad. U Naroni su pronađeni i istraženi forum i hram posvećen carskom kultu (Augusteum) koji se nalazio uz forum, teatar je posvjedočen natpisom, možda i reljefom s prikazom plesačica, a postoji i natpis u kojem se spominje javna kupaonica (*balnea*) te natpis o obnovi zimskih termi (*thermae hiemales*).

Već od kraja II. st. počinju se u Dalmaciji osjećati posljedice barbarskih provala. U vrijeme vladavine cara Marka Aurelija (161.-180.) provaljuju Markomani i Kvadi te se organizira obrana provincije. Kao i u većini gradova, i u Naroni se obnavljaju i dograđuju bedemi. U kasnoantičkom razdoblju Narona, sudeći po nalazima, živi punim životom i zadržava ulogu najvažnijeg središta za šire područje. Premda su u pisanim izvorima podaci o Naroni u tom razdoblju prilično skromni, u aktima salonitanskih crkvenih sabora održanih 530. i 533. godine, sačuvan je važan podatak da je na njima sudjelovao naronitanski biskup *Marcellus*. Dakle, Narona je biskupsko središte, čiji je teritorij na sjeveru graničio sa salonitanskom biskupijom sve do 533. godine, kada je osnivanjem biskupija *Muccur* i *Sarsenterum* značajno smanjeno područje naronitanske biskupije. Kasna je antika doba previranja i unutrašnje krize Zapadnoga Rimskoga Carstva koje više nije toliko moćno da bi sačuvalo svoje granice od invazije i naseljavanja susjednih i novopridošlih naroda (*Istočni i Zapadni Goti, Vandali, Svevi, Alamani, Franci, Langobardi*).

Grad je propao početkom VII. st., kao i većina drugih gradova u provinciji Dalmaciji. Dolazi i do zatrpavanja naronitanske luke, koja je bila jedan od osnovnih čimbenika opstanka grada. Nakon toga život se u Naroni polako gasi i nema dokaza o naseljavanju u starohrvatskom razdoblju (3).

Iskopavanja na lokalitetu Narona u metkovskome prigradskom naselju Vid iznenadila su 1995. i 1996. godine hrvatsku i svjetsku arheološku javnost. Nakon arheoloških istraživanja i senzacionalnog nalaza ostataka rimskog Augusteuma i 16 monumentalnih skulptura, rodila se ideja o izgradnji "muzeja *in situ*" na samom arheološkom lokalitetu (slika 1). Arheološki muzej Narona izgrađen je na osta-

Slika 1. Narona, unutrašnjost muzeja

cima rimskog hrama posvećenog caru Augustu iz kraja I. st. prije Krista. Unutar muzeja još su i ostaci zidova građevina koje su nekada pripadale antičkoj Naroni i njezinu forumu. Dana 19. VII. 2004. godine svečano je položen kamen temeljac za budući muzej čija je gradnja, s obzirom na lokalitet bila izuzetno složena i moralo se paziti na antičku arhitekturu i mozaike. Gradnja je tekla prema planu i Arheološki muzej Narona svečano je otvoren 18. svibnja 2007. godine.

To je prvi *in situ* muzej u Hrvatskoj, ali i u europskim razmjerima jedan je od rijetkih muzeja koji na taj način svoju građu prezentira javnosti. Muzej je koncipiran kao arheološki park te osim postava ispred samoga Muzeja i na gornjoj terasi postoji lapidarij s dijelovima arhitekture antičkog hrama, kao i spomenicima koji su pripadali ostalim segmentima života antičke Narone.

Ars Medica et Pharmaceutica – Rimski medicinsko-farmaceutski predmeti iz fundusa Arheološkog muzeja Zadar

Dana 16. lipnja 2010. otvorena je izložba "Ars Medica et Pharmaceutica – Rimski medicinsko-farmaceutski predmeti iz fundusa Arheološkog muzeja Zadar", autorica Kornelije Giunio i Timke Alihodžić, kustosica u Arheološkome muzeju Zadar. Njezin je cilj bio *iskoristiti rijetku prigodu izlaganja medicinskih nalaza iz stare rimske civilizacije, nađenih na tlu Hrvatske* (4).

Tijekom mjesec dana izložbu je posjetilo oko 2.000 posjetitelja. Medicinski i farmaceutski predmeti raspoređeni su u šest vitrina, a kirurško-medicinski pribor novijega datuma poslužio je kao komparativni instrumentarij na temelju kojeg su posjetitelji mogli dobiti dojam uporabne vrijednosti suvremene medicine i one iz rimskog razdoblja.

Neki su instrumenti do danas zadržali svoj nekadašnji oblik i funkciju. Izloženi predmeti izrađeni su od različitog

materijala: metala, stakla, kamena, kosti i keramike. Od metala (željezo, bronca) izrađeni su uglavnom kirurški instrumenti (slike 2-4). Stakleni je materijal bogato zastupljen, prije svega staklenim balzamarijima različitih veličina, oblika i namjena. Od staklenog materijala tu su još različite zdjelice i ampule, koje su rađene u više oblika, veličina i u različitim bojama stakla (slike 5, 6).

Poseban dio ove izložbe bilo je izloženo ljekovito bilje s na-

Slika 2. Držać skalpela, bronca

Slika 3. Kauterizator, bronca

Slika 4. Rašljasta sonda, bronca

Slika 5. Balzamarij, staklo (plave boje)

Slika 6. Urneta, staklo (bijelo)

šeg, mediteranskog područja, koje se rabilo i u antici: perunika, bosiljak, metvica, češnjak, pelin, odoljen, bunika, tamjan, mirta, kadulja, gospina trava, anis). Mnoge od izloženih biljaka još imaju svoju primjenu u narodnoj medicini. Pored ljekovitog bilja mogli su se vidjeti i mramorni tarionici u kojima su se pripremali ljekoviti sastojci.

Kratki prikaz razvoja starorimske medicine

Razvoj starorimske medicine može se pratiti standardnim proučavanjem dostupnih pisanih izvora, nadgrobnih spomenika (*stelae*) osoba koje su se u to vrijeme bavile liječenjem, kao i analizom namjenske raznolikosti i vrste materijala od kojih su izrađivani tadašnji medicinski, napose kirurški instrumenti, od kojih je većina vrlo slična današnjim, suvremenim instrumentima (slika 7).

U ranoj fazi autohtona rimska medicina pod utjecajem je etrurskog naslijeđa i starogrčke medicine (baš kao što je i starogrčka medicina svoja saznanja crpila s izvora mezopotamske i staroegipatske civilizacije – trgovina i ratovi ubrzavaju protok informacija). Do dolaska grčkih liječnika (često osporavanog), ona počiva na magijsko-religijskim osnovama (slika 8). Prevladava religijsko praznovjere: bolest je posljedica nezadovoljstva bogova. Na vrhuncu takvog vjerovanja, uz brojne bogove kojima se obraćaju za pomoć kod pojave različitih bolesti, gotovo da svaki dio tijela ima i svog boga-zaštitnika.

Popularna je bila *hepatoskopija*, tj. čitanje božanskih poruka iz jetara žrtvovanih životinja (npr. ovčjih). Takva gatanja promatranjem utrobe (jetra, ali i srce, pluća, žuč) žrtvenih životinja imaju podrijetlo u etrurskom naslijeđu (hepatoskopija ima podrijetlo na Bliskom istoku), a obavljali su ih tzv. *haruspices* (*haruspices*) kojima su se obraćali nositelji vojne i civilne vlasti u Rimu. Naime, jetra su smatrana središtem duše i glavnim organom čovjeka (slika 9).

Naravno, Rimljani kao stočarsko-ravničarski narod imaju u

Slika 7. Pinceta (*volsella*), bronca

Slika 8. Amulet - privjesak božanstva Besa, staklena pasta

naslijeđu i brojna saznanja o ljekovitom djelovanju biljaka. Antički liječnik zapravo je, pored kirurških znanja (ubrzano razvijanih zbog neprestanih ratovanja), izvrstan poznavatelj ljekovitog bilja i različitih načina pripravljanja biljnih preparata (masti, tablete, oblozi).

Rimljani su u naslijeđe dobili tisućljetno poznavanje ljekovitog ili opojnog učinka mnogih biljaka poput anisa, bosiljka, metvice, češnjaka, pelina, odoljena (valerijane), bunike, tamjana, mirte, kadulje, gospine trave itd. Poznato je da je upravo perunika (*Iris illyrica*) iz neretvanske doline u rimskom svijetu bila iznimno cijenjena kao ljekovita biljka, posebno u kozmetičke svrhe. U svijetu vrlo rijedak nalaz jest kutijica za lijekove otkrivena u Ninu 1907. godine unutar koje su pronađene tri tablete nepravilna ovalna oblika

Slika 9. Zavjetni žrtvenik, vapnenac

(očito, ručno pripravljene) koje su služile, s obzirom na sastav dobiven analizom, najvjerojatnije kao peroralni antidi-jaroik (slika 10) (5). U svrhu pripravljanja takvih lijekova radio se i pronađeni tarionik (*mortorium*) s pripadajućim batom (*pistillum*) (slika 11.a, 11.b).

Slika 10. Kutijica za lijekove, bronca

Jedan događaj, epidemija kuge 293. pr. Kr., ubrzo dolazak grčkih liječnika u Rim. Naime, u nemoći pred nadolazećom epidemijom kuge koja kosi sve pred sobom, Senat donosi odluku o traženju savjeta iz Sibirskih knjiga (*Libri Sibyllini* – zbirka proročanstava; pripisuje se proročici Sibilli iz Kume), što ima za posljedicu dovođenje i širenje Asklepijeva kulta (lat. *Eskulap* - *Aesculapius*) koji se u Grčkoj već stoljećima štovao kao jedini bog zaštitnik od bolesti, a sa širenjem Asklepijeva kulta u Rim dolaze i grčki liječnici koji donose sasvim novi pogled na nastanak i razvoj bolesti, oslobođen magije i religioznosti (slika 12). I kakva li apsurdna, u sumrak grčke civilizacije, upravo se

Slika 11.a. Tarionik (mortorium), bijeli mramor

Slika 11.b. Bat tarionika (pistillum), bijeli mramor

Slika 12. Uljanica s natpisom ASCLEPIUS, glina

na rimskom tlu događa sinteza stoljećima skupljanoga grčkog medicinskog znanja, svih podjela, različitih pristupa i različitih škola koje su pritom nastajale u grčkoj civilizaciji.

Dolazak grčkih liječnika naišao je na žestok otpor tradicio-

nalista privrženih magiji i religioznom naslijeđu među kojima se osobito isticao glasoviti **Katon** (Marcus Porcius Cato, 234.-149. pr. Kr. Napisao je *De Agri Cultura* u kojima je skupio dotadašnje botaničko znanje iz narodne medicine, ali i uz dosta elemenata magije. Pridavao je veliko značenje vuni, kupusu i urinoterapiji), a kao tradicionalni *pater familias* i svom je sinu zabranio svaki pokušaj bilo kakvog obraćanja za pomoć grčkim liječnicima, smatrajući ih opasnim za budućnost rimskog društva.

Naravno da to nije spriječilo dolazak grčkih liječnika pa je prvi opisani liječnik bio neki **Arhagat** (*Archaghatus* iz Sparte) koji je došao 219. pr. Kr. U to vrijeme liječnici baš i nisu uživali osobit ugled pa o njemu postoje oprečna mišljenja. Po nekim izvorima bio je na cijeni zbog svojih kirurških vještina u izvođenju operacija i stekao titulu *carnifexa* (krvnik), a po drugima je nazvan koljač i protjeran iz Rima (6).

Nakon gotovo jednog stoljeća spominje se i drugi grčki liječnik koji je došao u Rim, oko 100. godine pr. Kr., **Asklepijad** (*Asclepiades* iz Bitinije). Dosta je utjecajan, zahvaljujući druženju s rimskom elitom. Protivnik je Hipokrata čiji nauk o ulozi prirode u nastanku bolesti smatra precijenjenim i ismijava ga. Svojom teorijom da uzrok bolesti leži u širenju i stezanju atoma od kojih je sagrađeno ljudsko tijelo, začetnik je tzv. Metodičke škole (čiji predstavnici ne drže do anatomije i fiziologije; smatraju da je za cjelokupno savladavanje znanja iz medicine dovoljno 6 mjeseci).

Prvi liječnik rimskog podrijetla, više enciklopedist, bio je **Celzo** (*Aulus Cornelius Celsus*, 25. godine pr. Kr. - 40. godine po. Kr.), koji je u sačuvanih 8 knjiga, prvi put napisanih na latinskom jeziku, skupio dotadašnja znanja iz medicine, napose kirurgije: operacije kila, katarakte, trepanacija lubanje, amputacije, termokauterizacija i ligiranje krvnih žila, vlastita metoda odstranjivanja konkrementa iz mokraćnog mjehura, plastični zahvati na licu, bavi se i poviješću kirurgije te detaljno opisuje tada poznate instrumente. **Gaj Plinije Stariji** (*Gaius Plinius Secundus Maior*, 23.-79. po. Kr.) napisao je enciklopediju *De Naturalis Historia* u 37 knjiga sa značajnim udjelom o medicini.

Dioskurid (*Pedanius Dioscorides*, 40.-90. po. Kr.) došao je u Rim kao vojni liječnik iz starogrčkog Anazarba. Bio je izvrstan poznavatelj ljekovitog bilja kojeg je oko 600 vrsta skupljenih u cijelom Carstvu opisao u 5 knjiga *De materia medica*, opisujući i različite načine pripreme ljekovitih sastojaka. Zahvaljujući tomu, poznaje i primjenjuje lokalnu anesteziju, što sasvim sigurno znatno smanjuje dotadašnju veliku smrtnost zbog izvođenja kirurških zahvata bez anestezije.

Soran (*Soranus* iz Efesa, 98.-138. po. Kr.), grčki liječnik i predstavnik Metodičke škole, dao je izniman doprinos anatomiji ženske zdjelice, ginekologiji – opisujući ginekološke zahvate, tijekom porođaja, upozoravao je na postporođajnu higijenu pa i kontracepcijske metode (meka vuna u rodnicu prije koitusa, ubacivanje do ušća maternice smjese ulja i meda, balzama, cedrova ulja). Pri pregledima rabi vaginalni spekulum (*dioptra*). Od 30-ak napisanih knjiga većina je propala. Sačuvane su 4 knjige s tekstovima o ginekologiji, kao i latinski prijevod *O akutnim i kroničnim bolestima*. Bavio se i neonatologijom, neurološkim i duševnim poreme-

čajima. Kod Nina su pronađena dva ulomka diska uljanica. Na jednom je prikazana gola žena u položaju za rađanje, a na drugome se prikazuje ginekološki zahvat (najvjerojatnije kiretaža) (slike 13, 14).

Slika 13. Disk uljanice s golom ženom u položaju za rađanje, glina

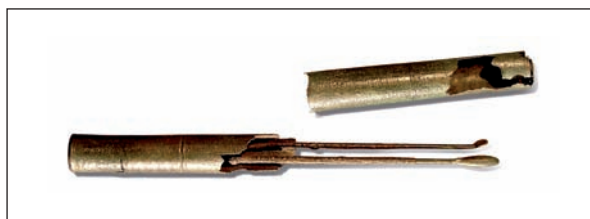

Slika 14. Disk uljanice s prikazom ginekološkog zahvata, glina

Najvažniji grčki liječnik u Rimu svakako je **Galen** (Aelius Claudius Galenus iz Pergama, 129.-oko 200. po. Kr.). Sklon je Hipokratovoj humoralnoj teoriji kao uzroku bolesti koju dopunjuje uvođenjem *pneume* i time prekida dotadašnje sukobe različitih škola unutar Rima. Smatraju ga najvećim antičkim poznavateljem anatomije, premda sekcije izvodi na životinjama (Rimljani nisu dopuštali sekcije na truplima ljudi) pa su zaključci često i pogrešni. Pripisano mu je oko 400 djela iz medicine, matematike, filozofije koji su nezaobilazna literatura 1.500 godina, sve do XIX. stoljeća (u muslimanskom svijetu i danas se rabe kao *Yunani – grčka medicina*). Nije mu bilo mrsko družiti se s rimskom elitom, bogatima i moćnima. Prvo je postao osobni liječnik cara Marka Aurelija, a zatim i njegova sina Komoda.

Nije patio od lažne skromnosti pa je, navodno, čak i pobjegao iz Rima za vrijeme epidemije kuge 166. godine, ali mu to nije odviše naškodilo te je nakon povratka u Rim nastavio praksu, štoviše teatralno je održavao javna predavanja i javne sekcije životinja.

Liječnici su ugled dugo i mukotrpno stjecali. Rimljanima je ispod časti bilo baviti se medicinom (7). Gaj Julije Cezar tek 46. godine pr. Kr. dodjeljuje rimsko građansko pravo strancima koji su se u Rimu bavili medicinom. Međutim, atentat na Julija Cezara i 15-godišnji građanski rat koji je potom uslijedio natjerao je cara Augusta da promišljeno formira profesionalnu vojnu medicinsku službu: dodijelio im je zemljište, mirovine, poseban status, plaću dvostruko veću od one običnih vojnika. Uvedena je i obavezna vojna medicinska škola. Liječnici na bojištu su naoružani, ali i opremljeni kutijama u kojima se nalaze osnovni kirurški instrumenti, zavoji i lijekovi (slika 15). U Arheološkome muzeju Narona u Metkoviću među eksponatima se nalazi sarkofag liječnika ili možda ljekarnika s nekoliko prigodnih instrumenata i opreme za pripravke ljekovitih preparata (slika 16). Uz velike vojne logore otvarane su bolnice (*valetudinaria*), koje su kasnije poslužile kao model za otvaranje bolnica u sjedištima provincija, čak i u srednjem vijeku. Liječnici su služili u kohortama pretorijanaca, legijama, četa, lađama flote, zajedno s *capsariusima*, pomoćnicima. U samom Rimu bili su udruženi u stručna društva *collegia*, ali nastava se održavala privatno u sklopu obavljanja prakse s učenicima. Najugledniji liječnici, predsjedavajući kolegija i carevi osobni liječnici, nosili su naziv *archiater*.

Slika 15. Cilindrična kutijica sa sondama (*theca vulneraria*), bronca

Slika 16. Sarkofag liječnika ili ljekarnika iz Narone

Legendarna je posvećenost Rimljana higijeni, uljepšavanju, javnim kupkama, uglavnom dostupnim imućnijemu, patricijskom sloju (slika 17). Još u VI. st. prije Kr. gradi se *Cloaca Maxima*, odvodni kanalizacijski sustav, prvo u Rimu, a zatim i u ostalim gradovima. Znanje o gradnji vodovoda i kanalizacije naslijeđeno je od Etruraca. Nakon erupcije Vezuva 79. godine po. Kr. unutar ruševina Pompeja i Herkulaneuma pronađeni su zahodi s vodokotličem. Prvi akvedukt koji je Rim opskrbljivao vodom sagrađen je još 312. godine prije Krista. O čistoći i održavanju ulica brigu su vodili edili (*aediles*). Nije bilo dopušteno pokapati mrtve unutar gradskih zidina, što je dovelo do popularnosti kremiranja trupala – do pojave kršćanstva. Izbjegavalo se graditi gradove na malaričnim područjima (što ističe stratešku važnost Narone, upravo izgrađene na takvom području). Premda su Grci tvorci higijene (umjerenost u svemu, svakodnevno pranje zubi metvicom, dnevna tjelovjež-

Slika 17. Ogledalo (*speculum*), bronca

Slika 18. Alabastron (*alabastrum*), vapnenasti alabastar

ba i masaža), Rimljani su svakako zaslužni za razvoj sustava javnog zdravstva kontroliranog i odgovarajućim zakonodavstvom. Obilno se, žene i muškarci, svakodnevno koriste kozmetikom u svrhu uljepšavanja: za pranje tijela sapun, za kosu tekućina na bazi natrijeve lužine ili fina glina u prahu. Ukosnice, češljevi, ogledala, bočice za parfeme, masti za sprječavanje nastanka bora, kutijice za pomade čest su nalaz (slike 18-20).

Na žalost, nisu im unatoč svemu bili poznati pravi uzročnici bolesti, a veliko neistraženo i neprijateljsko istočno zaleđe bilo je pravi rezervoar bolesti koje su tjerale čitave narode na put prema granicama Rima: 164. - 189. godine s istoka započinje epidemija kuge. Oko 250. godine javlja se tzv. *Ciprijanova kuga* (prava priroda te bolesti vrlo je upitna), a 444. godine ponavlja se vrlo slična pandemija. Između 540.-590. godine iz Egipta, opet preko Istoka, započinje najubojitija epidemija u svjetskoj povijesti, *Justinijanova kuga*.

U eri nepostojanja antibiotika nisu li i to bili više nego dovoljni uzroci i razlozi za seobe čitavih naroda, propast ne samo Narone nego i čitavog Carstva?

Slika 19. *Narthecium*, bjelokost

Slika 20. *Ukosnica (acus crinalis)*, bjelokost

Rimska medicina na tlu Hrvatske

Efikasno su Rimljani kolonizirali zatečena ilirska plemena na ovim prostorima što je naposljetku dovelo do potpune latinizacije i današnjeg prostora Hrvatske. O samoj ilirskoj medicini, koja je počivala na magijsko-religijskim temeljima znamo tek nakon rimskih osvajanja. Smatrali su bolest posljedicom uroka, čaranja, opsjednutosti, zlih pogle-

da, tragove čega i danas primjećujemo u narodnom vjerovanju. Njihovi vračevi - panonski čarobnjaci bili su poznati u Rimskom Carstvu. Osim vračanja, Iliri su poznavali i racionalni pristup liječenju ljekovitim biljem: perunika, valerijana, gencijana, aspalatos, liburnija, maslinovo ulje itd. samo su neke od tada upotrebljavanih ljekovitih biljaka. Kolonizacijom Ilirika, Rimljani grade kvalitetne ceste, lijepe gradove (Salona, Jader, Narona, Pola, Siscia), kao i niz vojnih logora. Fanatični poklonici higijene, posvećivali su dužnu pozornost izgradnji akvedukata za dovod svježje vode, čije sačuvane ostatke i danas možemo naći u Solinu, Zadru, Puli, Novalji, Sisku, Vinkovcima. U svakom gradu postojala su javna kupališta (bit rimskog kupanja jest u postupnom prelasku u prostorije sa sve toplijim zrakom i vodom). Kanalizacijski sustav i odvoz smeća bili su na visokoj razini. Kanalizacijski sustav nalazimo sačuvan u Naroni, a u Dioklecijanovoj palači postojali su zahodi s tekućom vodom.

Na prirodnim vrelima tople vode, koja su se rabila još od neolitika, gradili su toplice: *Aquae Jasae* (Varaždin), *Aquae Balissae* (Daruvar), *Ad Fines* (Topusko), vjerojatno i Krapinske i Stubičke Toplice. U gradovima su bili liječnici, koji izuzev časne izuzetke, baš i nisu bili osobito cijenjeni. Budući da je svaka rimska legija u vrijeme carstva morala imati 24 liječnika, na našem tlu nađeno je dosta nadgrobni stela liječnika koji su se uglavnom, kao vojni liječnici, bavili ratnom kirurgijom: u Sisku je sačuvana stela *Marka Mucija Hegetora* (32. dobrovoljačka kohorta), u Burnumu (Kistanje) sačuvana je stela *Satriusa Rufusa* (11. legija). Na spomeniku mu je uklesan rasklopljen etui s kirurškim instrumentima primjerci kojih su i danas sačuvani. U Solinu je sačuvana stela *Flavija Ursilijana* koji se bavio liječenjem ili proizvodnjom liječničkih potrepština (uklesana žličica na steli) (8). Rimska medicina i farmacija međusobno su usko povezane jer je poznato da su u tom razdoblju liječnici sami pripremali lijekove pa su i pojedini instrumenti rabljeni u obje svrhe (9). S različitih lokaliteta sačuvan je velik broj instrumenata od bronce i željeza: pincete (u antici više služile za odstranjivanje dlačica s tijela), skalpeli, lancete, kauteri (govore u prilog često izvedenoj hemostazi), različite žličice za pripremanje lijekova, sonde, špatule, kantarne vage i sl. Već smo spomenuli kutijicu za lijekove sa sačuvane tri tablete promišljeno odmjerene sastava, nađene kod Nina. U Vranjicu kod Splita pronađena je stela posvećena *Eliji Soteri*, primalji grčkog podrijetla, vjerojatno oslobođenoj robinji. U Rimu su *obstetrices* – primanje uživale veliko poštovanje. One su pored pomaganja prilikom poroda liječile medikamentima i žene i djecu te nastupale i kao sudski vještaci (10). U Italiji se čuva, jedna od dvije sačuvane u svijetu, iz Zadra odnesena staklena sialjka za mlijeko.

Proučavanje nekoliko stotina nadgrobni spomenika sačuvanih u ovim krajevima upozorilo je na velik pomor male djece (zbog akutnih zaraznih bolesti, pogotovo variole), kao i na velik pomor mladih ljudi što se objašnjava već tada raširenom tuberkulozom. Već spomenute epidemije u Iliriku značajno pridonose propasti Narone, Aenone i Scardone.

Rimsko se Carstvo 395. godine cijepa u dva dijela. Ilirik postaje krvava bojišnica kojoj uz epidemije prijeti započeta seoba naroda i dolazak Južnih Slavena, čime započinje novo razdoblje u povijesti ovih prostora.

Rijetka su nalazišta ostataka starorimske medicine na hrvatskom tlu. Izniman fundus desetljećima skupljan na hrvatskom tlu, čuvan u Arheološkome muzeju Zadar i na poslijetku prikazan na izložbi u Arheološkome muzeju Narona u Metkoviću, potiče nas na promišljanje gdje mogu biti ostatci medicinske prošlosti nekad toliko važne Narone, o kojima gotovo da ne znamo ništa.

Treba li tražiti (jer s obzirom na važnost grada – nesumnjivo postoje) unutar same Narone, dakle na širem području metkovskoga prigradskog naselja Vid ili možda na ostatcima rimskog logora na brdu Humac (*Bigeste*) pokraj Ljubuškoga, gdje je bila smještena veća vojna posada koja je čuvala Naronu? Ili možda kod Mogorjela u blizini Čapljine? Mnoga pitanja otvaraju se pred nama i čekaju odgovore koje mogu pružiti tek temeljita i nova multidisciplinarna istraživanja.

Dotad, ostaje tek naša želja za očuvanjem svih tragova civilizacije koja je prožela i naše prostore. Izložba prikazana u Metkoviću dobar je put, nadamo se ne i jedini. Ona potiče na promišljanje ishodišta paneuropeizma kao fenomena koji se ostvarivao na našim prostorima i prije negoli smo ga osvijestili zakonima i teritorijalnim konceptima novijeg datuma.

Sve slike, osim prve (autor: Mario Wokaunn) preuzete su iz kataloga (autor: Ivan Čondić), uz dopuštenje autorice kataloga.

ZAHVALA

Zahvaljujemo mr. sc. Korneliji A. Giunio i Timki Alihodžić, kustosicama Arheološkog muzeja u Zadru i autoricama izložbe u Arheološkome muzeju Narona u Metkoviću, na velikodušno ustupljenom Katalogu koji su uz puno truda pripremile, a nama nesebično ustupile snimke izložaka koje smo za potrebe ovog rada rabili kao i pojedine dijelove teksta, na dobrobit izučavanju hrvatske medicinske prošlosti.

Literatura

1. ZANINOVIĆ M. Područje Neretve kao vojni mostobran rimske antike. Split: Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 1980;(5).
2. MARIN E. Naronitanski Augusteum i arheološka istraživanja u Naroni 1988.-2001. Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve – znanstveni skup Metković; 2001.
3. MARIN E. Augusteum Narone. Split: Arheološki muzej Split; 2004.
4. GIUNIO AK, ALIHODŽIĆ T. Ars medica et pharmaceutica - rimski medicinsko-farmaceutski instrumenti iz fundusa Arheološkog muzeja Zadar. Zadar: Arheološki muzej Zadar; 2010.
5. GRMEK M, ČMELIK S. Kemijski sastav antikne pilule iz Nina. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LIV, 1952;127-36.
6. CARTWRIGHT FF, BIDISS M. Bolest i povijest. Zagreb: Naklada Ljevak; 2006.
7. ŠKROBONJA A, MUZUR A, ROTSCCHILD V. Povijest medicine za praktičare. Rijeka: Adamić; 2003.
8. GRMEK DM. Pregled razvoja medicine u Hrvatskoj od pretpovijesnih vremena do XII stoljeća. U: Grmek DM, Dujmušić S. Iz hrvatske medicinske prošlosti. Zagreb: Zbornik Hrvatske; 1954;39-45.
9. GREGL Z. Rimski medicinski instrumenti II. VAMZ, 3 sv. XVI-XVII 1983;84;175-81.
10. BUNIJEVAC H, DUGAČKI V, FATOVIĆ-FERENČIĆ S. 120 godina Škole za primalje u Zagrebu. Zagreb: Gandalf d.o.o. 1997.

Adresa za dopisivanje:

Mario Wokaunn, dr. med.
Opća bolnica Dubrovnik
20000 Dubrovnik, Dr. Roka Mišetića 2
e-mail: mario.wokaunn@gmail.com

Primljeno / Received

20. 9. 2010.
September 20, 2010

Prihvaćeno / Accepted

24. 9. 2010.
September 24, 2010